

Lektioita

Vilhelmiina Vainikka

Massaturismin käsitteellistäminen kriittisessä tarkastelussa

Matkailututkimuksen ja suomalaisten matkailuelinkeinon edustajien vaihtoehtoiset massadiskurssit

Väitöstilaisuuden *lectio praecursoria*

Oulun yliopisto 13.06.2015

Massaturismi on nimensä mukaisesti suurten ihmisjoukkojen matkailua. Maailman matkailujärjestön mukaan vuonna 2013 kansainvälisten matkailijoiden määrä nousi ennätyskelliseen 1,1 miljardiin ja kotimaanmatkailijoita oli peräti viidestä kuuteen miljardia (UNWTO 2015). Täytyy kuitenkin muistaa, että massaturismi ei ole vielä todella globaali vaan hyvin alueellinen ilmiö. Kansainvälinen vapaa-ajan matkailu on suuressa osaa maailmaa edelleen pienen eliitin etuoikeus, vaikka esimerkiksi Pohjoismaissa kaukomatkailukin on jo melko yleinen ilmiö. Viime kuukausina uutiset ovat tuoneet meille kuvia Välimeren saarilta, joilla turistit ja vaaralliselta merimatkalta pelastuneet turvapaikanhakijat kohtaavat samassa paikassa, mutta täysin eri syistä. Vapaa-ajanmatkailu on todellakin etuoikeus. Matkailun näkyvyyteen ja kasvuun perustuen, tuntuu kuitenkin sopivalta käyttää massa-käsitettä juuri nykyaikana, vaikka sanan juuret ovatkin pidemmällä.

Massaturismi on termi, johon kytkeytyy paljon historiallisia merkityksiä eri vuosikymmeniltä. Suomalaisille massaturismista muistunee mieleen 1970-luvun Keihäsmatkojen nostalgiset viinan ja erotiikan kyllästävät seuramatkat, ainakin niiden julkisuuskuvan perusteella. Yhtälailla mieleen voi

tulla auringossa kylpevä matkailijoiden valtaama merenranta jossain Välimerellä. Massaturismia symboloivat myös valtavat hotellialueet uima-altaineen ja ihmispaljouden aiheuttamat ruuhkat. Tilauslento täynnä valmismatkalaisia matkalla Kanarialle tai Thaimaahan, voi olla yksi mielikuvista jotka kytetään suomalaiseen massaturismiin, sillä valmismatkathan juuri opettivat suomalaiset matkaillemaan ulkomaille. Stereotyyppioita ovat rakentaneet niin median levittämät kulttuurituotteet kuin matkailijat itsekin omien tulkintojensa kautta.

Varhaisia esimerkkejä massamatkailun suomalaisesta kulttuurista ovat Risto Jarvan Loma-elokuva ja Irwin Goodmanin laulu Las Palmas 1970-luvulta sekä 1980-luvun klassikko-elokuva Uuno Epsanjassa. Viime vuosina tosi tv-sarjat, kuten Matkaoppaat tai Riemuloma Kanarialla, ovat osaltaan osallistuneet varsinkin valmismatkailun imagon tuottamiseen. Katse on usein ironisesti suuntautunut tai myötähäpeän sävyttämä. Itse asiassa massaturismin mielikuvissa esillä ovat hyvin vahvasti ne muutkin, usein maanmiehet, jotka matkailevat. Juuri tämä tekee mielestäni massaturismista erityisen mielenkiintoisen käsitteen.

Matkailututkimuksessa massaturismilla kuvataan matkailun muuttumista demokratoituneem-

maksi ja yhdeksi länsimaisen elämäntyylin symboleista. Tiedämme, että massaturismi on myös kytketty tuotantotapaan, jossa suurille ihmismäärille tuotetaan standardoituja tuotteita. Massaturismia harjoittavat ne, jotka eivät osaa matkaila itse ja tarvitsevat siksi oppaita, järjestettyjä retkiä tai muiden matkailijoiden tuomaa turvaa. Lisäksi heidän ei nähdä olevan kiinnostuneita kohteensa paikalliskulttuurista. Massaturismin kohdalla on kiinnitetty paljon huomiota vaikutuksiin eli miten tällainen turismi muuttaa tai tuhoaa niin paikkaa kuin ympäristöäkin, aiheuttaa sosiaalisia ongelmia sekä tuotteistaa paikalliskulttuuria. Usein juuri massaturismiin liitetään kaikki se, mikä on pahaa matkailussa. Massaturismin on välillä nähty korvautuvan uusilla matkailun muodoilla, jotka ovat joustavampia, yksilöllisempiä, luovempia, eettisempiä ja ympäristöystävällisempiä, siis paremmin nykyajan arvoja vastaavia (esim. Poon 1993). Kuitenkin kaikella matkailulla on vaikutuksia ja herää myös kysymys: eikö massaturismi muutu?

Matkailututkimuksessa on kyllä kritisoitu massaturismin tutkimisen riittämättömiä tutkimusnäkökulmia ja tutkijoiden vähäistä kiinnostusta tavallisista matkailijoista. Jossain määrin on tehtykin uusia avauksia tutkimusnäkökulmien muodossa esimerkiksi massaturismin relationaalisuudesta, luovuudesta ja kulttuurista (esim. Obrador Pons ym. 2009; Anton Clavé 2012). Tutkijat kuitenkin harvemmin pysähtyvät pohtimaan massaturismikäsitettä tarkemmin. Massaturismi on siten käsite, jonka sisältö otetaan edelleen usein annettuna. Tietyt asiat sisällytetään siihen ja tietyt rajataan ulkopuolelle ikään kuin massaturismi rajautuisi luonnollisesti omaksi muodokseen. Joidenkin tutkijoiden mielestä massaturismi-sanaa ei tulisi käyttää, sillä sen katsotaan olevan harhaanjohtava termi viitattaessa yhtenäiseen massaan matkailijoita --tällaista massaa ei uskota koskaan olleenaan (esim. Singh 2007). Toisille se on käyttökelvoton toiseuttavana terminä, käsitteenä, joka ikään kuin itsessään ilmentää alempiarvoisempaa tarkastelua (esim. Burns 1997).

Olen ollut silloin tällöin tilanteissa, joissa joku tutkijakollegani on ihmetellyt, miksi massaturismi pitää määrittellä, kysyen eikö se ole suurimuotoista matkailua suurille ihmisjoukoille. Minulta on myös kysytty eikö tutkittavaa ilmiötä voisi nimetä ja rajata toisin, esimerkiksi valmismatkailuksi? Täten kysyjä kyseenalaistaa massaturismin käyttöarvon, sillä jo muutama ihminen voi muodostaa massan luonnon- tai kulttuuriarvoiltaan herkässä paikassa. Nämä ajatukset ovat saaneet minut pohtimaan entistä enemmän massaturismin käyttöarvoa. Mitä

sellaista massaturismissa on, että sitä ei kannata hylätä?

Yksinkertaistetusti, koska massaturismi-termiä vieläkin käytetään matkailututkimuksessa, on syytä pohtia ja analysoida mitä sillä tarkoitetaan ja mihin se soveltuu. Väitän, että jos kiinnitämme huomiomme paitsi massaturismin käsitteen käyttötapoihin myös sen rajoihin ja mahdollisuuksiin, huomaamme, ettei sitä olekaan niin yksinkertaista määrittellä saati pitää itsestään selvänä. Väitän myös, että suhteessa muihin matkailun muotoja ilmaiseviin kategorioihin massaturismi ei terminä kohdistu mihinkään tiettyyn tekemiseen, tuotantomuotoon tai tilakategoriaan. Edeltävät kysymyksetkin osoittavat että massaksi voidaan kutsua niin suurella volyymillä tuotettua matkailua kuin pientä ihmisjoukkoa, joka on suhteessa herkkään paikkaan. Massaturismi käsittää kokonaisuuden ilman tarkkaa merkitystä. Termi ei itsessään sido omaa määrittelyään. Siten massaturismilla on ollut käyttöarvoa eri tieteenaloille hieman eri perustein. Tutkimuksessani tarkastelen asiaa nimenomaan pohtien mitä massa merkitsee matkailun tutkimuksessa.

Maantiede on osaltaan ollut mukana myös massaturismin tutkimuksessa ja maantieteilijöillä on hyvät edellytykset sen käsitteellistämisen kehittämiseen. Koen maantieteen arvon olevan sen kyvyssä tarkastella monimutkaisia ilmiöitä makro- ja mikrotasojä yhdistäen. Maantiede sopii matkailu-ilmiöiden tutkimiseen monialaisuutensa ansiosta. Matkailu on tilallisuuden kautta ymmärrettäviä historiallisia, kulttuurisia, sosiaalisia, ympäristöllisiä ja taloudellisia prosesseja. Mielestäni maantieteen vahvuus on prosessien ja toiminnan kontekstuaalisoinnissa. Maantieteilijälle ilmiö tapahtuu aina jossain, jolloin ilmiö saa aina tilalliset puitteensa. Siten konsepti on aina kontekstien tuote.

Väitöstutkimukseni ei kuitenkaan ole ainoastaan maantieteellinen, vaan olen tietoisesti pyrkinyt monitieteiseen asetelmaan (Vainikka 2015). Massaturismi käsitteen käyttöarvon pohdinnassa ei mielestäni ole niinkään oleellista yksittäisen tieteenalan näkemys, vaan koko matkailututkimuksen kentän toiminta. Monitieteisyys näkyy tutkimuksessani paitsi perehtymisenä massaturismin käyttöön laaja-alaisesti myös pyrkimykseen edistää vuorovaikutusta eri tieteenalojen välillä.

Väitöskirjassani tutkin massaturismin ammatillisia määrittelemisen käytäntöjä ja massaturismipu- hetta, siis tiedon tuottamista. Näen että voimme myös itse vaikuttaa massaturismi käsitteen käyttöarvoon ja se antaa oivan mahdollisuuden myös tutkijan itsereflektiolle. Tutkimukseni kokoa mas-

saturismikeskustelua yksin kansiin ja tarkastelee myös kerättyjen aineistojen valossa mahdollisuuksia ja rajoitteita, joita massa käsitteellisenä työkaluna antaa matkailulle. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on että massa ja matkailu voivat muodostaa joustavamman kokonaisuuden. Massaturismin ei tarvitse olla samanlainen kautta aikain tai eri konteksteissa. Sillä on kuitenkin yhdistäviä tekijöitä, joiden perusteella massa on mielekäs.

Väitöskirjani keskittyy kolmeen ammattiryhmään: akateemiseen tutkimusyhteisöön ja valmistatkaelinkeino edustajista myyntivirkailijoihin ja oppaisiin. Vuorovaikutus tieteen ja käytännön tiedon välillä on tärkeää. Akateemisen tutkimuksen kontekstissa keskityn erityisesti tutkimuskirjoitusten, artikkelien ja kirjojen rakentamaan kertomukseen massaturismista. Tarkastelen akateemisia diskursseja tiedontuottamisen tapoina, ajatusrakennelmina, jotka mahdollistavat mutta myös rajoittavat käsityksiämme. Matkailuelinkeino kontekstia tarkastelen haastatteluaineistojen avulla. Tein kymmenen, pääosin pareittain toteutettua haastattelua suurimpien Suomessa toimivien valmistatkaelinkeinojärjestäjien eli Aurinkomatkojen, Finnmatkojen ja Tjäreborgin myyntivirkailijoille. Kolmanneksi aineistoksi keräsin kymmenen Kreetalla työskentelevän Aurinkomatkojen ja Finnmatkojen matkaoppaan yksilohaastattelua. Virkailijat ja oppaat edustavat paitsi massatuotantoa myös ammattiryhmiä, jotka ovat päivittäin tekemisissä matkailijoiden kanssa, toisin kuin tutkijat. Lisäksi heillä on omat elämänpolkinsa ja roolinsa, joiden kautta he tulkitsevat ympäröivää maailmaa.

Tulosten perusteella massaturismin käsitteellistäminen on syytä nähdä jatkuvana prosessina, jossa otetaan mukaan ja suljetaan pois asioita ja näkökulmia. Matkailututkimus on tuottanut kahta diskurssia eli puhetapaa massaturismista. Ne ovat keskenään hyvin erilaisia versioita, jopa niin, että voidaan puhua kahdesta eri massaturismista. Ensimmäinen niistä, ja arvioni mukaan vallalla ollut, lähtee ajatuksesta, että massaturismi on erillinen ja vakaa matkailun muoto, jota verrataan muihin, esimerkiksi vaihtoehtomatkailuun. Tuotanto, kuluttaminen, kokemukset ja vaikutukset näyttäytyvät ennalta määrättyinä, jolloin massa on enemmän yksiköllistä. Toinen versio taas hylkää idean ongelmallisesta, homogeenisesta massasta ja katsoo massan olevan eräänlainen muuntuva kokoelma, mutta jonka kehittämisessä voidaan nähdä joitain yhdenmukaisia piirteitä. Katse onkin pikemminkin massan moniköllisyydessä, kompleksisuudessa ja kontekstuaalisuudessa ilman että yritettäisiin luoda pelkästään yhtä suurta tarinaa. Se mikä puuttuu,

on keskustelu näiden kahden eri version välillä.

Haastatteleminen ammattilaisille, varsinkin virkailijoille, valmistatkaelu on käytännönläheisempi, helpommin lähestyttävä termi kuin massaturismi. Sen kautta suosittua matkailua on totuttu tarkastelemaan päivittäin ja arvioitu sitä myös suhteessa laajempiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin. Valmistatkaelun nähdään olevan jatkuvassa muutoksessa ja liikkeessä, eikä tuotannon nähdä sanelevan matkan sisältöä rakennetta pidemmälle. Massaturismi-termi taas aiheutti monelle tunteellisen reaktion, jossa ”hyi” sanaakin käytettiin, ja massa sidottiin negatiivisesti erottuvaksi kulttuurilliseksi traditioksi, joka muistutti tutkimuksen ahtaampaa diskurssia. Neutraalimpana massaturismin rajasi puhetapa, jossa se nähtiin niinä suurina virtoina, jotka kohdistuvat suosittuihin kohteisiin. Näissä tapauksissa massaturismi nähtiin vain osaksi valmistatkaelua, ei toisinpäin. Mielenkiintoisen poikkeuksen muodosti silloin tällöin esille tullut epävarmuuden diskurssi, jossa kysymyksiä esitettiin suoraan massaturismin määrittämisestä. Kenen näkökulmasta massaturismi tulee määritellä? Mikä on massaa nykyisin kun kaikkialla on paljon turisteja? Myös oman negatiivisen massaturismikäsitteilyn ja erilaisten kokemusten välinen ristiriita nousi esiin. Näkisin massaturismi-käsitteen käytön haasteena termiin kytketyt pinttyneet ajattelutavat, joita on vaikeaa haastaa.

Kun esitin haastateltaville pelkistettyjä, jopa provosoivia väittämiä massaturismista, heidän puheensa muuttui moniulotteisemmaksi. Erillinen massaturismi muuttui erinäiseksi konteksteiksi, tavoiksi ja totumuksiksi. Kenenkään ei arvioitu haluavan kutsua itseään massaturistiksi, sillä sen nähtiin edustavan kyvyttömyyttä, avuttomuutta ja yksilöllisyyden puutetta, siis vastakkaista nykyajan matkailulle.

Oppaiden osalta Kreetta tunnistettiin massaturismikohteeksi suuren tarjonnan vuoksi ja myös matkailuinfrastruktuuriin perustuen. Tavat, joilla he kuvailivat massaturismin spatiaalisuutta, vaihtelivat mökkikulttuuriin verrattavasta matkakohteeseen keskittyvästä oleilusta, ulospäin suuntautuvaan tutkimusmatkailuun. Ensimmäinen näytti siltä, että edellistä vieroksuttiin ja jälkimmäistä ihannoitiin, mutta kummastakin kategoriasta oli erilaisia puhetapoja, joissa keskustelua käytiin ideologisten ja käytännön tasojen välillä. Näin ollen kumpikaan ei ollut suoraviivaisesti tulkittu. Samaistuminen asiakkaan tilanteeseen ja toiveisiin auttoi ymmärtämään erilaisia tilallisuksia. Arvosteluvammat säilyivät liittyivät usein ajatukseen hyvästä matkailusta, ja siihen miten matkailijoiden ei aina nähdä hyö-

dytävän kohteiden suomia mahdollisuuksia.

Kaiken kaikkiaan massaturismi näyttäytyi hyvinkin teoreettisesti latautuneena käsitteenä myös haastateltaville, jotka rajasivat ilmiötä myös matkanjärjestäjänäkökulmasta sekä kansallisesta kontekstista käsin. Perustelen tätä sillä että heidän näkemyksiään ohjasivat usein ideatasolla hyvinkin vakiintuneet tavat ymmärtää, sen sijaan että massaturismille olisi aktiivisesti haettu erilaisia rajoituksia ja merkityksiä. Mutta väittämiin vastaamisen kautta ja päästessään reflektoimaan ympärillä tapahtuvaa, he tarkastelivat ilmiötä kokemus- ja kontekstilähtöisemmin. Näkökulman valinta vaikuttaa massa-termin tulkintaa. Esimerkiksi jos massaturismikohde määritellään tietynlaisena paikkana, se voi olla yhtä kuin matkailukeskus, mutta jos se määritelläänkin niiden matkailijoiden liikkumisen ja vierailukohteiden mukaisena jatkuvasti muuttuvana kokoelmana, saamme erilaisen näkökulman paikan ja massaturismin suhteeseen. Näyttäisi siltä, että massaturismi terminä ei suoraan edusta kuulumiskategoriaa haastatelluille juuri sillä termillä, mutta kun he omin sanoin kertovat kuulumisestaan tai tavoistaan, heidän voidaan nähdä ilmaiseen kuulumisensa massan eri fragmentteihin, joista Michel Maffesolikin puhui postmoderneina uusheimomaisina ryhminä, massoina massassa.

Toivoisin tutkijayhteisön jatkossa kiinnostavan enemmän huomiota massaturismi-käsitteen mahdollisuuksiin ja monipuolisuuteen. Tätä varten ehdotan tutkimukseni lopuksi kokoavaa viitekehystä, johon keskustelun voisi sijoittaa. Viitekehyksessä tuodaan esille massaturismin ja sen määrittelyksen kontekstualisointi, eli massa rajataan ja sitä tarkastellaan aina jostain näkökulmasta tietyssä ajassa ja paikassa, tietyllä skaalalla. Siinä huomioidaan myös käsitteen samanaikainen yksiköllinen ja moniköllinen sisältö: miten yksilöiden nähdään kiinnittyvän massaan ja massan vaikuttavan yksilöön, sekä miten massa vaikuttaa sen tarkkailijaan ja toisin päin. Näiden ulottuvuuksien lisäksi massa liitetään viitekehyksessä matkailuun kvantitatiivisena käsitteenä, malleina matkailussa ja superkatokäsitteenä koko nykyajan matkailulle. Niistä kukin tarjoaa alustan keskusteluille, mutta ei niinkään erillisinä, vaan yhteen kietoutuneina. Käsitteellistämiskeskustelu ei ole suinkaan käyty pelkästään oman tutkimukseni myötä, vaan näen tutkimukseni vain yhtenä askeleena eteenpäin.

Toivoisin ideaalimallien vastapainoksi monitulkinnallisuutta ja erilaisia luovia, jopa taiteen ja tieteen sekoittavia tapoja lähestyä massaturismia. Matkailijoiden omien tulkintojen huomioonottamisen kannalta eräs kysymyksistä on: kenen to-

uus tulee kuulluksi? Mielenkiintoista olisi pohtia, miten me voisimme tutkijoina edesauttaa matkailun ymmärtämistä ”elämän läpi” ja erilaisia tietämisen tapoja matkailijoiden voimaannuttamisen kautta. Tarkoiton tällä sitä, että heillä olisi valtaa myös tutkimuksen aineiston keräämiseen, ei pelkästään kyselyyn vastaajina. Monilooigista ymmärrystä massaturismista voidaan edistää esimerkiksi fokusryhmä-menetelmällä, jolloin matkailun eri edustajat keskustelevat yhdessä yhteisestä asiasta. Eräs keskeisimmistä matkailuun ja massaturismiin liittyvistä tulevaisuuden kysymyksistä on ilmastomuutos ja matkailun oikeutus. On ennustettu, että massaturismista tulee paljon paikallisempi ilmiö kuin mitä se on tänä päivänä mikäli ilmastonmuutoksen vaikutuksesta matkailun kustannukset nousevat, jolloin kauas matkailusta voi tulla myös länsimaissa pienemmän eliitin matkailua (esim. Buckley ym. 2015).

Eräässä kansainvälisessä matkailututkimuksen konferenssissa kutsuluennostoija esitteli uskonto-matkailua ja pyhiinvaellusta nykymatkailun trendinä. Esityksensä lopuksi hän kysyi, kuka tutkii massaturismia. Hän esitti tämän lähinnä retorisenä kysymyksenä korostaakseen tutkijoiden kiinnostusta segmentoituun matkailuun isojen virtojen sijaan. Vastaan hänen esittämänsä kysymyksen mielelläni: minä tutkin.

Lähteet

- Anton Clavé, Salvador (2012). Rethinking mass tourism, space and place. Teoksessa Wilson, Julie (toim.) *The Routledge handbook of tourism geographies*. Routledge, London, 217–224.
- Buckley, Ralph, Gretzel, Ulrike, Scott, Daniel, Weaver, David & Becken, Susanne (2015). Tourism megatrends. *Tourism Recreation Research* 40:1, 59–70.
- Burns, Peter (1997). From mass tourism through alternative tourism to metatourism! *Tourism Recreation Research* 22:2, 59–60.
- Obrador Pons, Pau, Crang Mike & Travlou Penny (2009a). Introduction: taking Mediterranean tourists seriously. Teoksessa Obrador Pons, Pau, Crang Mike & Travlou Penny (toim.): *Cultures of mass tourism. Doing the Mediterranean in the age of banal mobilities*. Ashgate, Farnham, 1–20.
- Poon, Auliana (1993). *Tourism, technology and competitive strategies*. CABI, Oxon.
- Singh, Sagar (2007). Is there such a thing as “mass tourism”? *Tourism Recreation Research* 32:1, 107–111.
- UNWTO (2014). *Tourism highlights*. 11.1.2015, http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en_hr_0.pdf
- Vainikka, Vilhelmiina (2015). Rethinking mass tourism. Professional discourses of contemporary mass tourism and destinations. *Nordia Geographical Publications* 44:2.